

تأثیر مؤلفه‌های فضاهای جمعی در راستای مشارکت اجتماعی شهروندان (مورد مطالعه: محله فرحزاد تهران)

هدیه دبیری^۱، لیلا زارع^۲

چکیده

مشارکت شهروندان، نیاز اساسی برای دستیابی به محله ایده آل محسوب می شود و منجر به بهبود سطح کیفی زندگی می گردد. فضاهای جمعی موجود در سطح محله‌ها به‌عنوان کانون هایی برای تجمعات افراد در زندگی نقش مؤثری را ایفاء می کنند. ویژگی های موجود در بستر این فضاها باعث جذب افراد، ماندگاری آنها در فضا و شکل‌گیری مشارکت بین آنها می شود. در پژوهش حاضر هدف بر آن است که میزان مشارکت اجتماعی در سطح محله فرحزاد تهران مورد واکاوی قرار گیرد. روش استفاده شده در پژوهش از نوع توصیفی-تحلیلی است و برای جمع‌آوری داده های موردنیاز از ابزار پرسشنامه و مطالعه میدانی بهره گرفته شده است. جامعه آماری تحقیق شامل همه افراد ۱۸ سال به بالای ساکن در محله فرحزاد می‌باشند. حجم نمونه با استفاده از فرمول کوکران ۳۷۶ نفر به دست آمد که برای اطمینان بیشتر ۳۸۰ پرسشنامه انتخاب شد و با روش نمونه‌گیری تصادفی ساده کامل گردید. تجزیه و تحلیل داده ها از طریق آزمون های پیرسون و رگرسیون با استفاده از نرم‌افزار اس پی اس انجام شده است. نتایج آزمون همبستگی پیرسون نشان می دهد که بین متغیر میزان تمایل به مشارکت با متغیرهای کیفیت فضاهای جمعی، میزان رضایتمندی از خدمات در فضاها و احساس تعلق مکانی ارتباط معناداری وجود دارد. نتایج آزمون رگرسیون هم بیانگر آن است که در بین متغیرهای یادشده متغیر کیفیت فضاهای جمعی با وزن رگرسیونی ۰/۴۲ بیشترین اثر را در متغیر مشارکت اجتماعی تبیین می نماید.

واژگان کلیدی: فضای جمعی، مشارکت اجتماعی، شهروندان، محله فرحزاد.

تاریخ پذیرش مقاله: ۱۳۹۸/۱۰/۲۴

تاریخ دریافت مقاله: ۱۳۹۸/۰۵/۱۷

^۱ دانشجوی دکتری، گروه معماری، دانشکده هنر و معماری، واحد تهران غرب، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران (Email: hedieh.dabiri@yahoo.com)

^۲ استادیار گروه معماری، دانشکده هنر و معماری، واحد تهران غرب، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران (نویسنده مسئول) (Email: zare.leila@gmail.com)

مقدمه

محلّه به عنوان یکی از کانون‌های مهم در فضای شهری همواره نقش مهمی در تعاملات اجتماعی داشته است. "محلّه و مکانی که فرد در آن زندگی می‌کند تنها یک مکان فیزیکی و سرپناه نیست، بلکه پدیده‌ای است که انسان در تعامل خود با آن بدان معنا می‌بخشد و خود را با آن تعریف می‌کند و می‌شناسد" (دانش پور و همکاران، ۱۳۸۸). مشارکت در فضاهای جمعی، بین ساکنین محلّه‌ها می‌تواند تابعی از ویژگی‌ها و خدمات موجود در فضاها باشد که منجر به تمایل شهروندان در راستای مشارکت محلی می‌شود. فضاهای جمعی مکانی برای تعامل اجتماعی است. اماکن جمعی موجود در محلّه‌ها می‌توانند به عنوان مرکزی در راستای مشارکت بین شهروندان عمل کنند. "فضاهای جمعی اجازه حرکت و فعالیت‌های عمومی را به فرد می‌دهند، آن‌ها را از محدوده فضای خصوصی بیرون کشیده، باهم مرتبط می‌سازند و زمینه مشارکت مردم را فراهم می‌آورند" (رفعیان، ۱۳۹۱: ۲۹۸). لذا می‌توان بیان داشت قابلیت جذب مردم توسط فضاهای جمعی سبب شده است تا از این گونه فضاها به عنوان ظرفی برای شکل‌گیری تعاملات اجتماعی و مشارکت بین افراد یاد شود. "مردم از طریق مشارکت در فضای جمعی، عضو گروه‌هایی می‌شوند که هویت، هنجارها، اعتقادات و اولویت‌هایشان را منعکس می‌کند و در عین حال هم به این هنجارها شکل می‌دهند (Macinko & Starfield, 2001)" (۳۸۸). لذا می‌توان گفت مشارکت میان شهروندان در فضاهای جمعی بستری مناسب برای خلق محلّه‌ای مناسب جهت سکونت را ایجاد می‌کند.

مشارکت به معنای همکاری و درگیری بین افراد درباره مسائل گوناگون محسوب می‌شود. مشارکت باعث می‌شود خلاقیت هر شهروند، از میان بحث و گفت‌وگو و تبادل نظر در ارتباطات دو یا چند طرفه به دست آید. "مشارکت شهروندان، زندگی در شهر و سیاست‌ها و برنامه‌های مربوط به آن را برای همه‌ی افراد جامعه معنادار کرده، آن‌ها را متقاعد و آماده‌ی مشارکت و سهیم شدن در اداره‌ی شهر می‌کند و حسّ تعلّق به شهر و محلّه را در آن‌ها تقویت می‌نماید" (نیک‌خواه و احمدی، ۱۳۹۶: ۱۶۰). بررسی میزان مشارکت اجتماعی و تعیین عوامل مؤثر بر مشارکت از موارد مهمی است که باید در سطوح برنامه‌ریزی مورد توجه قرار گیرد. بنابراین در پژوهش حاضر تلاش بر آن است که در راستای بهبود بخشیدن به این دانش گامی مؤثر برداشته شود.

هدف تحقیق

بررسی میزان مشارکت اجتماعی در سطح محلّه فرحزاد تهران می‌باشد.

سوالات تحقیق

۱. مشارکت اجتماعی در فضاهای جمعی در محلّه فرحزاد به چه میزان است؟
۲. مؤلفه‌هایی چون کیفیت فضاهای جمعی، خدمات موجود در فضاهای جمعی و احساس تعلّق چه تأثیری بر میزان مشارکت اجتماعی شهروندان فرحزاد دارند؟

این پژوهش با فرض این که کیفیت فضاهای جمعی در راستای جذب و مشارکت شهروندان نقش مؤثری دارد، به بررسی گویه‌های سلسه مراتب، رعایت اصول زیبایی، هماهنگی، اندازه و تناسب و حس سرزندگی از منظر شهروندان ساکن در محلّه فرحزاد تهران پرداخته است تا میزان مشارکت اجتماعی و رضایتمندی کاربران در سطح فضاهای جمعی این منطقه را مورد واکاوی قرار دهد.

مبانی نظری پژوهش

مشارکت اجتماعی از مسائل مهم شهری است که در جوامع مطرح می‌باشد. واژه مشارکت "از نظر لغوی به معنی شرکت دوجانبه و متقابل افراد برای انجام امری است" (ازکیا و غفاری، ۱۳۸۳: ۲۸۹). "مشارکت درگیری ذهنی و عاطفی اشخاص در موقعیت‌های گروهی است که آنان را برمی‌انگیزد تا برای دستیابی به هدف‌های گروهی یکدیگر را یاری دهند و در مسئولیت کار شریک شوند" (طوسی، ۱۳۷۰: ۵۴). به نظر مک لگان مشارکت، پاسخ منطقی بر شرایط و چالش‌های امروز است (مک لگان و نل، ۱۳۸۰: ۱۸). سانوف "معتقد است مشارکت مردمی به معنی همکاری مردم در دنبال نمودن اهدافی است که خود آن، را تعریف

کرده‌اند" (Sanoff, 2000: 39). پریسکولی مشارکت مردمی "را رابطه‌ای دوطرفه شامل کسب اطلاعات از مردم و در ادامه ارائه ایده‌ها، مشکلات و نگرانی‌ها به آنان، تعریف نموده است" (Priscoli, 2003: 61). "مشارکت اجتماعی را می‌توان فرآیند سازمان یافته‌ای دانست که از سوی افراد و جماعت به صورت آگاهانه، داوطلبانه و جمعی با در نظر داشتن هدف‌های معین و مشخص به منظور سهیم شدن در منابع قدرت انجام می‌گیرد" (علیانی، ۱۳۹۴: ۷۱). امروزه در کشورهای جهان، مشارکت موضوعی نیست که در نظریه بررسی و تحلیل شود، بلکه در عمل معلوم شده است. حل انبوه مسائل و مشکلات جامعه شهری و روستایی بدون مشارکت میسر نیست، لذا مشارکت وسیله‌ای برای دستیابی به "اهداف توسعه بشری و یک ارزش مستقل در توسعه جوامع شهری به حساب می‌آید" (رجبی، ۱۳۹۰: ۱۰۲). "مشارکت وسیله‌ای برای دستیابی به اهداف توسعه انسانی و یک ارزش مستقل در توسعه جوامع شهری به حساب می‌آید و چنان‌که اگر در اجرای هر طرح، شهروندان در مراحل از آن مشارکت فعالانه داشته باشند غالباً موفقیت حاصل می‌شود. به همین دلیل مشارکت مردم به عنوان مهمترین عامل در موفقیت طرح‌ها به شمار می‌رود" (علی محسنی و نجیبی، ۱۳۹۶: ۹۱). عملکرد اصلی فضاهای عمومی، فراهم‌سازی و بسترسازی حضور مردم است. زمانی که فرصت تماس چهره به چهره افراد با حضور در فضای مشترک حاصل می‌شود، روابط جمعی توسعه می‌یابد؛ "گرین (۱۹۸۲) به تماس چهره به چهره مکرر همسایگان و تشکیل و حفظ روابط اجتماعی اشاره کرده است که در اثر تکرار تماس‌ها برخی از افراد با یکدیگر آشنا و ضمن مشارکت در فعالیت‌های اجتماعی، گاهی اوقات این روابط منجر به دوستی نیز می‌شود" (Kweon, 1998: 836). باید بیان داشت یک فضای جمعی مناسب می‌تواند بستری ایده‌آل برای شکل‌گیری تعاملات اجتماعی را فراهم آورد، تماس چهره به چهره میان کاربران را افزایش دهد و مشارکت و همکاری بین استفاده‌کنندگان در سطح فضا را ارتقاء بخشد و آن‌ها را به هدفی مشترک رهنمون سازد.

فضای جمعی مکانی برای تعاملات اجتماعی محسوب می‌شود. یک فضای جمعی به سبب ویژگی‌های کالبدی و ساختاری‌اش می‌تواند در شیوه زیست انسان‌ها نقش مؤثری ایفاء نماید و همچنین نیز به‌عنوان یکی از عناصر سازنده شهر نماد هویت و فرهنگ جامعه محسوب شود. "فضای عمومی شهری با عملکرد ماده، فرهنگ، روح، اقتصاد و تاریخ، مقدمه‌ای کامل درباره اصول تئوری طراحی شهری می‌باشد و ویژگی‌های جوامع شهری را آشکار می‌کند" (Xu & Xue, 2017: 306). فضاهای جمعی در شهر زمینه‌ی مشارکت مردم را فراهم آورده و آن‌ها را به هم مرتبط می‌سازند. "فضای شهری صحنه‌ای است که داستان زندگی جمعی در آن گشوده می‌شود" (پاکزاد، ۱۳۸۵: ۸۲) و در آن "فضاهای جمعی به‌عنوان مکان‌های ملاقات برای مردم عمل می‌کنند" (Gehl, 2004). فعالیت‌ها، پایه و اساس ایجاد یک فضا هستند، اینکه افراد کاری جهت انجام دادن داشته باشند، خود دلیلی برای ایجاد حضورشان در فضا می‌شود. "فضای جمعی، نمود کالبدی ساختارهای ذهنی و فکری ساکنان شهر و آینه تمام‌نمای سیاست‌ها، افکار، اندیشه‌ها و فرهنگ هر ملت است و یکی از مهم‌ترین عناصر ساخت منظر شهر در ادوار مختلف تاریخ یک ملت به حساب می‌آید" (حجی، ۱۳۹۳). فضاهای جمعی مکانی مناسب برای مردم محسوب می‌شوند، زیرا انسان می‌تواند در اثر مشارکت با فردی دیگر ایده‌ها و خلاقیت‌های خود را کشف و در معرض نمایش قرار دهد. انسان در یک فضای جمعی مناسب در تعامل با افراد دیگر دارای تعلق خاطر نسبت به آنان و محیط خویش می‌شود. یک فضا که به‌عنوان کانونی برای تجمع از آن یاد می‌شود، بایستی دارای ویژگی‌های درخور اهمیتی باشد تا قابلیت جذب شهروندان و ایجاد حس مشارکت در آنان را فراهم سازد.

ویژگی‌های فضای جمعی مطلوب

فضای جمعی مطلوب از ویژگی‌هایی برخوردار است (جدول ۱) که می‌تواند نقش مؤثری در ایجاد مشارکت اجتماعی میان شهروندان را داشته باشد. "خلق امکان، قابلیت بخشی و فرصت‌آفرینی در محیط‌های معماری از جمله مواردی هستند که به خلق کیفیات متناسب فضایی منجر خواهند شد. در افراد مختلف، روابط حاصل از ارتباط با مکان‌های متنوع حس‌های متفاوت از هم ایجاد می‌کند" (عبداله پور و سهیلی، ۱۳۹۶: ۷۵). فضای جمعی به‌عنوان یک مکان معماری با

داشتن کیفیت مطلوب امکان جذب کاربر به فضا را افزایش می‌دهد. اصل سلسله‌مراتب در فضا، "بر این اصل، فضاها و عناصر مختلف بر اساس اهمیت، ارزش کارکردی و بسیاری از عوامل دیگر در کنار هم قرار می‌گیرند" (حیبی، ۱۳۸۷: ۱۴۰). لزوم برخورداری از این اصل در فضاهای جمعی منجر به نظام ترتیب و توالی در جایگیری فضاها و عملکرد انسانی می‌شود. سیر تدریجی در فضاها با رعایت سلسله‌مراتب تا رسیدن به فضای مقصد یک جریان پیوسته در ذهن آدمی ایجاد می‌کند و منجر به درک حس آرامش می‌شود. "زیبایی از دیگر فاکتورهای مؤثر در ادارک یک فضای جمعی محسوب می‌شود. ویژگی‌های فضا (وحدت، تناسبات، رنگ، حیات، تازگی، معناداری) می‌تواند در نظر استفاده‌کننده از فضا حس مطلوبیت و سرور از فضا را ایجاد کند. هربرت رید "زیبایی را وحدت روابط صوری در مدرکات یک مجموعه می‌داند" (رید، ۱۳۸۰: ۳). بیرکهورف معتقد است چیزی زیباست که با کمترین علامات ممکن، بیشترین نظم ممکن را عرضه کند. "زیباشناختی، زمانی به دست می‌آید که ذهن در مجموعه‌ای از تحریکات ظاهراً غیرمنظم و مغشوش، موفق به کشف یک نظم نسبی گردد. زیبایی امری ذهنی است" (هالینگ دیل، ۱۳۹۳: ۸۰)، که فرد با حضور در فضا آن را تجربه می‌کند. "یک محیط به عنوان فضایی برای برقراری تعاملات اجتماعی با داشتن بستری زیبا نقش موثری در بهبود کیفیت محیط و تعاملات اجتماعی خواهد داشت. هماهنگی یکی دیگر از اصول مهم در ایجاد فضای جمعی مناسب محسوب می‌شود که در ایجاد و نمایش تعادل‌های محیطی و کالبدی و بصری نیز نقش در خوری دارد. "هماهنگی وقتی ایجاد می‌شود که میان فعالیت‌ها و بخش‌های مختلف توافق و سازگاری ایجاد شود" (نیکو اقبال، ۱۳۸۷: ۴۳). غالباً هماهنگی بیان‌کننده ویژگی‌های یک مجموعه متعادل محسوب می‌شود، بر ذهن مخاطب تأثیر می‌گذارد و باعث ایجاد تمایل به تعاملات جمعی بین کاربران فضا می‌گردد. "رعایت هماهنگی در تنظیم روابط اجزاء شهر و از جمله هماهنگی کالبد عمارات و محلات شهر سبب می‌شود تا کالبد شهر از تجلیگاه ضد ارزش‌هایی همچون ضدیت، دوگانگی، ریا، خودبزرگی‌بینی و تفاخر‌رهایی یابد و بتواند در کل وحدتی را به نمایش بگذارد که لازمه یک "کل منظم" است" (نقی زاده، ۱۳۸۵: ۲۱۸). رعایت اندازه و تناسبات در فضا نقش مؤثری در نظم دهی به کالبد محیط و ذهن کاربران را دارد. هر فضا جایگاهی متناسب با شأن و مقام خود دارد، مقصود از اندازه به عنوان مقدار و حساب معین هر یک از اجزای یک فضا است به گونه‌ای که هر عنصر موجود در فضا دارای حد مشخص است. "اندازه به عنوان یکی از صفات نظم مطرح می‌شود و در معنا بخشیدن به بسیاری از ارزش‌ها نقش مؤثر دارد" (همان). منظور از تناسب رابطه‌ی میان ابعاد مختلف یک فضا است. "هر فضا به تنهایی، نه باید خیلی بزرگ باشد که تماس بصری با اطراف ضعیف شود و نباید خیلی کوچک که در آن احساس ترس از مکان محصور و تنگ به انسان دست بدهد" (توسلی، ۱۳۷۶: ۵۱-۵۵). وجود تناسبات در کالبد عناصر شهری به صورت رعایت نسبت متناسب ارتفاع بدنه‌ی محصورکننده به عرض و طول آن، نسبت میان هر یک از اجزای فضاها و عملکردهای هم‌جوار، تناسب بین اندازه‌ها و عملکردها، تناسب در پاسخ‌گویی به نیازهای متنوع انسان‌ها در گروه‌های مختلف از مزایای مطلوب یک فضای جمعی در راستای جذب انسان‌ها به فضا و بالا بردن سطح مشارکت در فضا محسوب می‌شود. سرزندگی در فضاهای جمعی به عنوان یکی دیگر از ویژگی‌هایی است که نقش مؤثری در جذب کاربر به فضا دارد و مفاهیمی همچون عدالت، انعطاف‌پذیری، سازگاری کیفیت فضا را فراهم می‌کند. چارلز لاندیری نُه معیار مؤثر برای شناسایی یک فضای سرزنده و زیست‌پذیر ارائه کرده است. "تراکم مفید افراد، تنوع، دسترسی، ایمنی و امنیت، هویت و تمایز، خلاقیت، ارتباط و تشریک‌مساعی، ظرفیت همکاری و رقابت (خستو و همکاران، ۱۳۸۹) و لنارد یک فضای جمعی سرزنده را این گونه تشریح می‌کند که "عرضه عمومی فعالیت‌ها، جشن‌ها و فستیوال‌های بسیاری را به وجود آورد و همه شهروندان را کنار هم جمع کند، همه شهروندان به هم اعتماد داشته باشند و برای یکدیگر ارزش قائل شوند، باعث گفت‌وگو میان شهروندان شود و ملاحظات زیبا شناسانه داشته باشد" (کیت سیمور و تیمر، ۱۳۸۵: ۳۲). فضای جمعی‌ای سرزنده است، که دارای بستر طبیعی مناسب به همراه تنوع عملکردی باشد تا بتواند میزان فعالیت‌های عمومی و حس امنیت در میان کاربران را افزایش دهد و قابلیت ارتباط با ساختار اصلی محله را داشته باشد. بر اساس آنچه بیان شد می‌توان گفت قابلیت یک محیط به عنوان بستری برای فعالیت‌های جمعی مستلزم

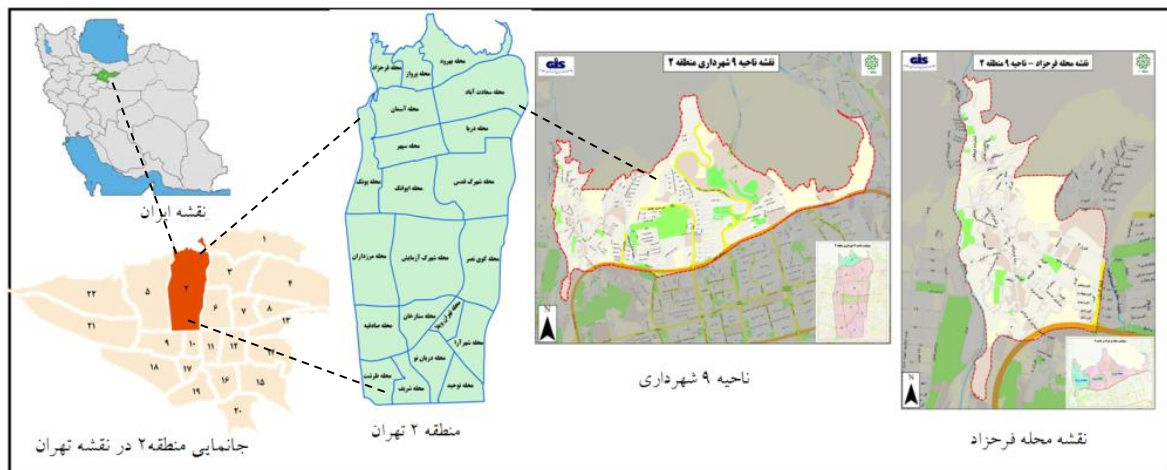
رعایت اصولی است و آنچه که کیفیت یک محیط را تعریف می‌کند، عناصر سازنده (سلسله مراتب، رعایت اصول زیبایی، هماهنگی، اندازه و تناسب و حس سرزندگی) آن فضا است که منجر به جذب و تداوم حضور شهروندان و بالا بردن میزان مشارکت میان آنان می‌شود. در این راستا در بخش تحلیلی پژوهش به بررسی تأثیر این مؤلفه‌ها بر میزان مشارکت اجتماعی ساکنین و میزان رضایت مردم محله فرحزاد پرداخته می‌شود.

جدول (۱): تأثیر ویژگی‌های مؤلفه‌های فضای جمعی در مشارکت اجتماعی (نگارندگان)

مؤلفه‌ها	ویژگی‌های مؤلفه	تأثیر بر فضا	تأثیر بر انسان	هدف
سلسله‌مراتب	- ایجاد سلسله‌مراتب عبوری، دسترسی، عملکردی، مراتب فضایی و حریم‌ها	- تقسیم‌بندی فضا به عرصه‌های عمومی، نیمه عمومی و خصوصی - ترتیب و توالی در فضا	- مشخص شدن حریم و قلمرو شخصی (بحث حریمیت) - آرامش فکری در مخاطب	- نظم بخشی به فضا و تسهیل تعاملات بین شهروندان
زیبایی	- هماهنگی بین اجزا یک مجموعه (نداشتن جزء زائد-فراز و فرود، پیچیدگی صوری) - تغییر مضمون (ورود عناصر تازه و تنوع) - توازن و تعادل (قابل فهم بودن و نظم) - تکامل اجزا از نظر زمانی (حرکت، جلوگیری از یکنواختی)	- ایجاد فضایی بر اساس فرم و صورت و رنگ‌بندی‌های مناسب (فرمال) - ب- ایجاد فضا با بهره‌مندی از علائم و نمادها و تزئینات (زیبایی سمبولیک و جاودانه)	- تغییر در روحیه (شناخت حسی عاطفی) و نگرش فرد (شناخت عقلی و شهودی)	- بهبود کیفیت بصری و ایجاد حس طراوت در عواطف و روابط میان انسانها
هماهنگی	- رابطه معنادار بین عملکردها با نیازهای انسان (آرامش و آسایش، امکان ایجاد خلوت کردن برای گروه‌ها، خوانایی)	- هماهنگی ابعاد و تناسب فضاهای کاربری‌ها و ایجاد حس نظم و وحدت در کالبد فضا	- ارتباط بین جسم و روح انسان از طریق هماهنگی میان عملکردها، فرم‌ها و رنگ‌ها و فضاهای هم‌جوار	- وحدت در فضا و ایجاد حس تعادل بین کاربران فضا
اندازه و تناسب	- حد و مقدار مشخص شده برای هر موجود و عنصر - رابطه میان ابعاد مختلف یک مجموعه	- نظم بخشیدن به فضا - جلوگیری از اسراف و تبذیر - ایجاد حس وحدت در فضا	- انس پذیری با محیط (این همانی با فضا) - عدم حس ترس و بیگانگی با فضا - آرامش بصری و روانی	- ایجاد محیطی با مقیاس انسانی و پاسخ‌گویی به نیازهای مختلف انسان‌ها
سرزندگی	- تنوع کالبدی و فعالیت با رعایت اصول سهولت دسترسی، نفوذپذیری، سازگاری و خوانایی در فضا	- ایجاد کالبدی منظم و دارای دسترسی مناسب - ایجاد عدالت، انعطاف‌پذیری، سازگاری کیفی در محیط	- ایجاد حس امنیت و آزادی بین کاربران - بالا رفتن تشریک‌مساعی و همکاری بین افراد	- افزایش فعالیت عمومی و ارتباط با ساختار اصلی محله - تقویت روحیه مشارکتی

محدوده پژوهش

محله فرحزاد از محلات شهر تهران است که در ناحیه ۹ شهرداری منطقه ۲ با جمعیت تقریبی معادل ۱۹۰۰۰ نفر قرار دارد. مساحت این محله ۸۰ هکتار محاسبه شده که دره و رودخانه فرحزاد در مجاورت آن قرار دارند (سایت ستاد هماهنگی شورا یاری تهران). از فضاهای جمعی شاخصی که در این محله واقع شده‌اند می‌توان امام زاده صالح فرحزاد، حسینیه‌ها و تکایای قدیمی، پارک‌ها و فضاهای سبز، کافه‌های محله و اماکن تفریحی موجود در سطح منطقه را نام برد.

شکل (۱): موقعیت قرارگیری محله فرحزاد در نقشه جغرافیایی (منبع: سایت شهرداری منطقه ۲)

روش تحقیق

پژوهش حاضر از نوع توصیفی تحلیلی است. برای جمع‌آوری اطلاعات و داده‌های مورد نیاز از روش میدانی و ابزار پرسشنامه استفاده شده است. جامعه آماری تحقیق شامل کلیه ساکنین محله فرحزاد (۱۹۰۰۰ نفر مطابق آمار ستاد هماهنگی شورا یاری تهران ۱۳۹۵) می‌باشد. حجم نمونه با استفاده از فرمول کوکران ۳۷۶ نفر به دست آمد که برای اطمینان بیشتر ۳۸۰ پرسشنامه انتخاب شد و با روش نمونه‌گیری تصادفی ساده تکمیل گردید. تحلیل پرسشنامه در محیط نرم‌افزاری SPSS بوده و در نهایت با استفاده از آزمون‌های آماری (پیرسون و رگرسیون) محاسبه شده است. روایی این پرسشنامه با استفاده از نظر متخصصان و مشورت با اساتید و اندیشمندان مربوط در این حوزه مورد تأیید قرار گرفت و پایایی آن با انجام آلفای کرونباخ مطابق جدول شماره (۲) در حد مطلوب به دست آمد.

جدول (۲): نتایج آزمون آلفای کرونباخ شاخص‌های مورد مطالعه (منبع: یافته‌های پژوهش)

متغیرهای پژوهش	گویه‌ها	آلفای کرونباخ
کیفیت فضاهای جمعی	وجود سلسله مراتب در فضاهای جمعی، درک حس زیبایی در فضا، هماهنگی و توازن در تناسبات و هندسه حاکم بر فضا با عملکرد دلخواه، قابلیت دریافت احساس آرامش از حضور در فضا، وجود فضاهای چندمنظوره و مستعد فعالیت‌های مختلف، توانایی فضاهای جمعی جهت پاسخ‌گویی به استعدادهای مردم، میزان توانایی فضاهای جمعی برای ایجاد محیطی با مؤلفه‌های سرزندگی برای مردم محله.	۰/۷۹
میزان رضایتمندی	دسترسی آسان به فضای جمعی مدنظر افراد (دسترسی پارک‌ها و مرکز محله و مراکز آموزشی؛ دسترسی به مراکز خرید؛ دسترسی به مراکز تفریحی)، وجود خدمات امنیتی و انتظامی و بهداشتی در فضا.	۰/۷۳
مشارکت اجتماعی	حضور در برنامه‌ها، جلسات، جشن‌ها و مراسم‌های محلی، مشارکت و کمک مالی و فکری در نوسازی و بهسازی فضاهای محلی؛ آمادگی برای کنش‌های جمعی، فردی و داوطلبانه برای تجمعات محلی و خدمت‌رسانی در فضاها، تمایل به مشارکت به حضور در گروه‌های محلی نظیر (صنفي، دانشجویی، بسیج، دانشجویی، هنری)، میزان تمایل برای مشارکت با افراد حاضر در فضاهای جمعی، میزان ارتباط با دوستان و آشنایان؛ میزان ارتباط با همسایگان و اهالی محل؛ میزان ارتباط با همکاران.	۰/۷۶
احساس تعلق	خاطره‌انگیز بودن فضاها، ترجیح به حضور در فضاهای جمعی محله فرحزاد، افتخار به اماکن تاریخی و مذهبی محله، افتخار به فضاهای جمعی موجود در محله، افتخار به فرحزادی بودن و سکونت در این منطقه (داشتن گرایش و احساس خوب و مثبت نسبت به محله).	۰/۶۹

یافته‌های پژوهش

در بخش یافته‌های پژوهش ابتدا به یافته‌های توصیفی و پس از آن فرضیات مورد بررسی آزمون و تحلیل رگرسیونی پرداخته می‌شود. بررسی‌های توصیفی حکایت از آن دارد که از مجموع پاسخ‌دهندگان ۴۵ درصد زن و ۵۵ درصد مرد بوده (جدول ۳) و همچنین از نظر وضعیت شغلی پاسخ‌گویان ۱۴/۲ درصد کارمند، ۱۲/۱ درصد خانه‌دار، ۲۶/۳ درصد دانشجو، ۳۷/۹ درصد شغل آزاد و ۹/۵ درصد شغل خود را بیان کرده‌اند (جدول ۴).

جدول (۳): توزیع فراوانی جنسیت (نگارندگان)

فراوانی	زن	مرد	جمع
تعداد	۱۷۱	۲۰۹	۳۸۰
درصد	۴۵	۵۵	۱۰۰

جدول (۴): توزیع فراوانی مشاغل (نگارندگان)

فراوانی	کارمند	خانه‌دار	دانشجو	شغل آزاد	عدم بیان شغل	جمع
تعداد	۵۴	۴۶	۱۰۰	۱۴۴	۳۶	۳۸۰
درصد	۱۴/۲	۱۲/۱	۲۶/۳	۳۷/۹	۹/۵	۱۰۰

بررسی سنی نمونه مطالعاتی مبین آن است که ۲۰/۸ درصد در گروه سنی ۱۸ تا ۳۰ سال، ۳۳/۱ درصد گروه سنی ۳۱ تا ۴۰ سال، ۲۵ درصد در گروه سنی ۴۱ تا ۵۰ سال، ۱۶/۳ درصد در گروه سنی ۵۱ تا ۶۰ سال، ۴/۸ درصد در گروه سنی ۶۱ سال به بالاتر بوده‌اند (جدول ۵). از نظر سطح تحصیلات نیز از کل نمونه انتخاب‌شده، ۹/۸ درصد کمتر از دیپلم، ۴۳/۶ درصد دیپلم، ۲۸/۷ درصد فوق‌دیپلم و ۱۷/۹ درصد لیسانس و بالاتر هستند (جدول ۶).

جدول (۵): توزیع فراوانی سن (نگارندگان)

فراوانی	۱۸-۳۰	۳۱-۴۰	۴۱-۵۰	۵۱-۶۰	۶۰ سال بالاتر	جمع
تعداد	۷۹	۱۲۶	۹۵	۶۲	۱۸	۳۸۰
درصد	۲۰/۸	۳۳/۱	۲۵	۱۶/۳	۴/۸	۱۰۰

جدول (۶): توزیع فراوانی از نظر تحصیلات (نگارندگان)

فراوانی	کمتر از دیپلم	دیپلم	فوق‌دیپلم	لیسانس و بالاتر	جمع
تعداد	۳۷	۱۶۶	۱۰۹	۶۸	۳۸۰
درصد	۹/۸	۴۳/۶	۲۸/۷	۱۷/۹	۱۰۰

در بخش تحلیلی همان‌طور که در جدول ۷ مشاهده می‌کنید، میانگین مشارکت اجتماعی (۲/۷۹) در بین شهروندان با توجه به حداقل (۲/۲۱) و حداکثر (۳/۲۷)، پایین بوده است و همچنین میزان روابط اجتماعی (۲/۹۱) و مشارکت برای حضور در فضاهای جمعی در سطح محله به صورت داوطلبانه (۲/۷۷) میانگین مشارکت پایین بوده است که این امر بیانگر این است که سطح مشارکت افراد برای حضور در سطوح مختلف فضاهای جمعی محله در سطح پایینی قرار گرفته است و در این بین میزان تمایل به مشارکت در بین افراد (۳/۱۲) در حد متوسط ارزیابی می‌شود. در بین عوامل مؤثر بر مشارکت اجتماعی، پاسخگویان در حد متوسط (۳/۲۸) احساس تعلق به فضاهای جمعی محله فرحزاد تهران را داشتند و کیفیت فضاهای جمعی (۲/۳۸) برای حضور مردم و مشارکت آن‌ها و رضایتمندی آن‌ها (۲/۵۳) از فضاها در حد نسبتاً پایینی بوده است.

جدول (۷): توصیف متغیرهای مستقل و وابسته پژوهش (نگارندگان)

متغیرهای پژوهش	مؤلفه	میانگین	انحراف استاندارد	واریانس	کمترین مقدار	بیشترین مقدار
متغیرهای مستقل	کیفیت فضاها	۲/۸۳	۰/۵۳۲	۰/۲۸۷	۲	۳/۷۶
	رضایتمندی از امکانات فضاها	۲/۵۳	۰/۴۰۱	۰/۱۶۰	۱/۸۴	۳/۶۳

۴/۱۸	۲/۱۸	۰/۲۸۱	۰/۵۲۳	۳/۲۸	احساس تعلق خاطر	
۴/۵۱	۲	۰/۳۴۵	۰/۵۸۷	۳/۱۲	تمایل به مشارکت	متغیرهای وابسته
۳/۸	۱/۵۸	۰/۳۱۸	۰/۵۵۷	۲/۹۱	روابط اجتماعی	
۳/۸	۱/۶۸	۰/۳۴۸	۰/۵۸۵	۲/۷۷	مشارکت برای خدمت‌رسانی در فضاها به صورت داوطلبانه	
۳/۲۷	۲/۲۱	۰/۰۶۱	۰/۲۵۷	۲/۷۹	میانگین مشارکت اجتماعی	

در ادامه تحلیل آزمون پیرسون به رابطه بین عوامل محیطی و مشارکت اجتماعی شهروندان محله فرحزاد پرداخته است (جدول ۸) و نتایج حاکی از رابطه مثبت و معنادار بین احساس تعلق خاطر، رضایتمندی از فضاها و کیفیت فضاهای جمعی و مشارکت اجتماعی بوده است. این نتایج بیانگر این می‌باشند که اگر ساکنین محله احساس تعلق به فضاهای جمعی محله داشته باشند، از امکانات و خدمات موجود رضایت داشته و کیفیت فضاهای جمعی در سطح مقبولی باشد، ساکنین به میزان متوسطی در فعالیت‌های محله مشارکت خواهند داشت.

جدول (۸): نتایج آزمون‌های روابط میان متغیرهای مستقل پژوهش و متغیر وابسته (نگارندگان)

آزمون‌های آماری و نتایج آن	ضریب همبستگی پیرسون	سطح معناداری همبستگی	شدت رابطه	نتیجه نهایی آزمون
کیفیت فضاها	۰/۳۸۷	۰/۰۰۰	متوسط	رابطه ی معنادار و مستقیم
رضایتمندی از امکانات	۰/۳۱۴	۰/۰۰۰	متوسط	رابطه ی معنادار و مستقیم
احساس تعلق خاطر	۰/۳۱۷	۰/۰۰۰	متوسط	رابطه ی معنادار و مستقیم

به منظور بررسی میزان تأثیر هر یک از ویژگی‌های فضای جمعی بر مشارکت اجتماعی از تحلیل رگرسیون هم‌زمان استفاده شده است و از میان متغیرهای مورد بررسی، متغیرهای تعلق خاطر و رضایتمندی و کیفیت فضا در مدل رگرسیونی باقی مانده‌اند.

جدول (۹): تحلیل رگرسیون چند متغیره میزان مشارکت اجتماعی به روش هم‌زمان (نگارندگان)

ضریب همبستگی چندگانه	ضریب تبیین	ضریب تبیین تعدیل شده
۰/۶۰۴	۰/۳۸۱	۰/۳۶۱

با توجه به متغیرهای مستقل (کیفیت فضاهای جمعی، رضایتمندی از امکانات موجود در فضاها و احساس تعلق خاطر) در مدل تحلیل رگرسیون می‌توان تا حدود ۳۸ درصد از تغییرات متغیر مشارکت اجتماعی را تبیین کرد. بر اساس جدول ۱۰ می‌توان چنین بیان داشت که متغیر کیفیت در فضاهای جمعی با ضریب بتای ۰/۴۲ مهم‌ترین پیش‌بینی کننده متغیر وابسته مشارکت اجتماعی محسوب می‌شود و متغیرهای تعلق خاطر و رضایتمندی در مراتب بعدی قرار می‌گیرند. بنابراین می‌توان چنین استناد کرد که مدل رگرسیونی مدل نظری پژوهش را تأیید می‌کند زیرا ویژگی‌های فضاهای جمعی محله فرحزاد تأثیر مستقیم بر مشارکت اجتماعی شهروندان داشته‌است.

جدول (۱۰): نتایج ضریب رگرسیون جزئی هر متغیر مستقل در پیش‌بینی متغیر مشارکت اجتماعی (نگارندگان)

متغیرها	ضرایب استاندارد نشده بتا	خطای استاندارد	ضرایب استاندارد شده بتا	مقدار t	معناداری
مقدار ثابت	۱/۵۸۲	۰/۰۸۷	-	۱۷/۶۹	۰/۰۰۰
کیفیت فضاهای جمعی	۰/۱۳۷	۰/۰۱۴	۰/۴۲	۸/۵۸	۰/۰۰۰
رضایتمندی از امکانات	۰/۱۰۸	۰/۰۱۴	۰/۳۲۱	۶/۰۸۲	۰/۰۰۰
احساس تعلق خاطر	۰/۱۵۱	۰/۰۲۱	۰/۳۳۱	۷/۱۲	۰/۰۰۰

نتیجه‌گیری

نقش فضاهای جمعی به عنوان مکانی برای برقراری تعاملات اجتماعی از عوامل بسیار مهمی در طراحی فضاهای شهری مطرح می‌شود. فضای جمعی مطلوب، فضایی است که به لحاظ کیفی دارای ویژگی‌های مطلوبی باشد تا تعداد قابل توجهی از افراد تمایل

داشته باشند در بیشتر ساعات شبانه‌روز در آن حضور یابند، یعنی ماهیت فضا باید به گونه‌ای باشد که مردم از روی اختیار به آنجا آمده، در آن فضا بمانند و با دیگران تعاملات اجتماعی برقرار کنند. برقراری تعامل بین افراد حاضر در یک فضا زمینه‌ی مشارکت اجتماعی را بین آنان فراهم می‌سازد. مشارکت باعث بهبود بخشیدن به عملکردهای انسانی، تسهیل در حل امور اجتماعی و بالا رفتن سطح کیفی زندگی و توسعه می‌شود و در نهایت حس تعلق به فضا را در بین افراد افزایش می‌دهد. این پژوهش باهدف بررسی میزان مشارکت اجتماعی و رضایت کاربران از فضاهای جمعی در محله فرحزاد تهران طراحی و اجرا شد. نتایج تحقیق حاضر نشان می‌دهد که میانگین مشارکت اجتماعی در این محله به میزان متوسط بوده است و همچنین آمارها بیانگر آن می‌باشند که وضعیت مؤلفه‌های رضایت‌مندی از امکانات و احساس تعلق خاطر در مقایسه با کیفیت فضاهای جمعی وزن رگرسیونی پایین‌تری را دارند. یافته‌های پژوهش در راستای پاسخ به فرضیه پژوهش بیانگر رابطه‌ی مثبت و معنادار بین متغیرهای فوق با مشارکت اجتماعی در سطح محله فرحزاد تهران بوده است. نتایج به‌دست آمده نشانگر آن است که با تلاش در راستای تقویت این مؤلفه‌ها می‌توان میزان مشارکت در فضاهای جمعی محله فرحزاد را افزایش داد. همچنین بر اساس تحلیل‌های رگرسیونی نتایج حاکی از اثر مستقیم کیفیت فضاهای جمعی، میزان رضایتمندی از خدمات موجود در فضاها و احساس تعلق خاطر بر مشارکت اجتماعی بوده است و در نهایت باید بیان داشت که ۳۸ درصد از تغییرات مشارکت اجتماعی به‌واسطه این سه مؤلفه مشخص شده است و ۶۲ درصد تغییرات نیز به‌واسطه‌ی عواملی دیگر از این مؤلفه‌های مذکور تبیین می‌گردند. در راستای بالا بردن سطح مشارکت در فضاهای جمعی می‌توان با تقویت و بهبود بخشیدن در مؤلفه‌های ساختاری یک فضا در جذب و تشویق شهروندان به تعامل اجتماعی کمک کرد، لذا پیشنهاد می‌شود:

- از آنجاکه مشارکت نیاز به کانونی جهت تجمع افراد دارد، در طراحی فضاهای جمعی باید سهولت دسترسی آسان مدنظر قرار گرفته شود و فضاهای موردنظر به نحوی تعبیه شوند که انسان نیازهای (آرامش، امنیت و نظیر آن) موردنظرش را از فضا دریافت کند و حس تعلق به فضا را در کاربر تقویت نماید. آنچه میزان تداوم حضور در فضا را شکل می‌دهد، کیفیت فضاست که با رعایت اصول انتظام بخشی به محیط (تعادل، هماهنگی، سلسله مراتب، تناسب، رعایت مقیاس انسانی و امثالهم) شکل می‌پذیرد.
- با عنایت بر اینکه فضاهای مذهبی نظیر حسینیه‌ها، مساجد و تکایای مکانی مناسب برای مشارکت اجتماعی محسوب می‌شود، توسعه این فضاها در سطوح محلی می‌تواند در بالا بردن میزان مشارکت شهروندان نقش مؤثری ایفاء نماید.
- مشارکت اجتماعی امری فرهنگی است. فرهنگ و هنر به‌عنوان بن‌مایه اصلی حوزه‌های مختلف جامعه، همواره در روند رشد و تکامل تعاملات انسانی نقش مؤثری ایفاء می‌کنند، لذا با ایجاد مراکز فرهنگی مناسب در سطوح محلی و شهری می‌توان فرهنگ مشارکت را در بین انسان‌ها تقویت نمود.
- مراکز آموزشی نظیر مدارس و مهدکودک‌ها به‌عنوان کانون‌های یادگیری نقش مؤثری در ایجاد روحیه مشارکتی دارند، لذا طراحی مطلوب این فضاها و بهره‌گیری از افراد مجرب در امور تربیتی در راستای آموزش برای حضور داوطلبانه در مشارکت از سنین پایین نقش مؤثری دارد.

منابع

۱. ازکیا، مصطفی و غفاری، غلامرضا. (۱۳۸۳). توسعه روستای با تأکید بر جامعه روستایی ایران، تهران: نی.
۲. پاکزاد، جهان‌شاه. (۱۳۸۵). مبانی نظری و فرآیند طراحی شهری، انتشارات شهیدی، تهران.
۳. توسلی، محمود. (۱۳۷۶). اصول و روش‌های طراحی شهری و فضاهای مسکونی در ایران، جلد اول، تهران، مرکز مطالعات و تحقیقات شهرسازی و معماری ایران.

۴. حبیبی، سید محسن. (۱۳۸۷). از شار تا شهر: تحلیلی تاریخی از مفهوم شهر و سیمای کالبد آن تفکر و تأثر، تهران، دانشگاه تهران.
۵. حجتی، ریحانه. (۱۳۹۳). ماهیت فضاهای جمعی شهرهای امروز قفقاز، مجله هنر و تمدن شرق، ۲ (۴): ۵۵ - ۴۶.
۶. -خستو، مریم و سعیدی رضوانی، نوید. (۱۳۹۸). عوامل مؤثر بر سرزندگی فضاهای شهری؛ خلق یک فضای شهری سرزنده با تکیه بر مفهوم «مرکز خرید پیاده»، نشریه هویت شهر، ۴ (۶): ۷۴ - ۶۳.
۷. دانش پور، عبدالهادی و دیگران. (۱۳۸۸). تبیین دلبنسنگی به مکان و بررسی عناصر و ابعاد مختلف آن، نشریه هنرهای زیبا- معماری و شهرسازی، شماره ۳۸.
۸. رجبی، آریتا. (۱۳۹۰). شیوه‌های مشارکت شهروندی در فرآیند توسعه شهری، فصلنامه جغرافیایی آمایش محیط، شماره ۱۲، صص ۱۰۱-۱۱۶.
۹. رفعیان، مجتبی و حسین پور، علی. (۱۳۹۱). نظریه شهر، فضا، مدیریت شهری، چاپ اول، انتشارات طحان، تهران.
۱۰. رید، هربرت. (۱۳۸۰). معنی هنر، ترجمه: نجف دریابندری، شرکت انتشاراتی علمی و فرهنگی، تهران.
۱۱. طوسی، محمدعلی. (۱۳۷۰). مشارکت در مالکیت و مدیریت، تهران: مرکز آموزش مدیریت دولتی.
۱۲. عبدالله پور، نسترن، سهیلی، جمال الدین. (۱۳۹۶). ارزیابی مولفه‌های تاثیرگذار عوامل کالبدی مشارکت اجتماعی در معماری مجموعه‌های اردوگاهی دانش آموزی، مطالعات توسعه اجتماعی ایران، ۹ (۴)، ۶۹-۸۲.
۱۳. علی محسنی، رضا، نعیمایی، بنیامین. (۱۳۹۶). بررسی نقش مدیریت شهری در افزایش مشارکت های اجتماعی با تاکید بر محله محوری (مطالعه موردی: منطقه ۸ تهران، مطالعات توسعه اجتماعی ایران، ۹ (۳)، ۸۱-۹۴.
۱۴. علیانی، محمد صادق. (۱۳۹۴). تحلیلی بر رویکرد مشارکت اجتماعی روستائیان در برنامه های توسعه پایدار روستایی با تاکید بر جامعه روستایی ایران. مطالعات توسعه اجتماعی ایران، ۷ (۳)، ۶۹-۸۰.
۱۵. کیت سیمور، نیکلا و تیمر، ونسا. (۱۳۸۵). پیش درآمدی بر شهرهای سرزنده، ترجمه: لینا طاهری، مجله جستارهای شهرسازی، ۳۲ (۳۲): ۳۵-۳۹.
۱۶. مک لگان، پاتریشیا و نل، کریستو. (۱۳۸۰). عصر مشارکت، ترجمه مصطفی اسلامی، (چاپ دوم)، تهران: دفتر پژوهش‌های فرهنگی.
۱۷. نقی زاده، محمد. (۱۳۸۵). معماری و شهرسازی اسلامی (مبانی نظری)، انتشارات راهیان، اصفهان.
۱۸. نیکو اقبال، علی اکبر. (۱۳۸۷). برگزیده‌ی نظریه‌های سازمان و مدیریت، تهران، انتشارات سمت، چاپ اول.
۱۹. هالینگ دیل، رجینالد جان. (۱۳۹۱). تاریخ فلسفه غرب، ترجمه: عبدالحسین آذرنگ، انتشارات ققنوس.

20. Gehle, J. & Lars, G. (2004). *Public Spaces, Public Life*. Melbourne: The Danish Architectural Press
21. <http://region2.tehran.ir>.
22. Kweon, B.-S., Sullivan, W, & Wiley, A. (1998) «Green common spaces and the social interaction of inner-city older adults», *Environment and Behavior*, 30(6):832-859.
23. Macinko, J., & Starfield, B. (2001) «The utility of social capital in research on health determinants», *Milbank Quarterly*, 79(3):387-428.
24. Priscoli, Delli. (2003), «Jerme: Participation Consensus Building and Conflict Management Training», UNESCO.
25. Sanoff, Henry, (2000), «Community Participation Methods in Design and Planning», John Wiley & Sons, INC.
26. www.shorayaran.com.
27. Xu Hui & xue Bin, (2017), Key indicators for the resilience of complex urban public spaces, Vol 12,306-313.